

Málnási Ferenc

„...kőből, fából / házat, / igékből várat...”

Kós Károly (1883–1977) emlékére

Kós Károly neve elválaszthatatlan a szülőföld fogalmától, Erdély hegyes-völgyes tájaitól, komor fenyveseitől, a napsütötte pojánáktól, a múlt harcaitól, a szenvedéseket idéző kerített templomoktól, a magas fedelű parasztházaktól, rózsás arcú lányoktól és kemény havasaljai férfiaktól. Magyar és román embe-
rektől, akik a Kalota, Körös és Nádas mentén elterülő Kalotaszegen éltek, él-
nek, és akikre Ady Endre egyedül a „pompás” jelzőt érezte megfelelőnek, a
nemesen gazdag népviselettől, a vénséges, kopasz Vlegyászáától. És természet-
esen Sztánától, a Varju-vártól – e jellegzetes művésztanyától –, amelyet 35 éven
át maga alakított, és amely ma már sokkal több egy egyszerű lakásnál, egy
alkotásokban gazdag, küzdelmes emberi élet szimbóluma.

Mert Kós Károly, bár Budapesten egyetemi tanári állás várta és megbecsült
művészként élhetett volna, 1918 karácsonyán hazautazik Sztánára a családjá-
hoz, s mivel feleséget Türeből választott, vállalta az erdélyi kisebbségi, a magyar
nemzetiségű sorsot, a helyállást mindazzal, amit ez a helyállás követel és e
sors jelent, „...hiszem, hogy Erdélyben nagyobb szükség lesz rám...” fogal-
mazta meg, és itthon maradt.

Építész szakmája mellett festő- és grafikusművész, művészettörténész, nép-
rajztudós, az Erdélyi Szépművészek Cékházának vezetője. A hozzá hasonlóan haza-
költöző Bánffy Miklóssal együtt hozta létre a nevezetes, magas színvonalú *Erdé-
lyi Helikon* című folyóiratot, gyakorlati politikus, nemzetgyűlési képviselő, Er-
dély lelkének és társadalmi valóságának egyik legjobb szakértője, a magyar-
román-szász együttélés ihletett kifejezője, a romániai, erdélyi magyar irodal-
munk egyik legkiemelkedőbb alakja.

Kós művészete olyan gyümölcsfa, amely a szülőföld talajából szívja nedve-
it, és a szülőföldnek adja vissza gyümölcseit. Kalotaszeg az a világ, amely alap-
vető életérzéseit kialakította, és ez az az élményforrás, amely írói vénáját mind-
végig táplálta, ez az a bűvös lencse, amelynek kicsinyített rajzában – mint csepp
víz a tengerben – népének sorsproblémái eléje tárultak.

Kalotaszeg jelentette számára az otthon biztos fogódzóját, írásművészetének drága eszközét: különös zengésű, tősgyökeres nyelvét, e kis közösség legbecesebb ajándékát... (Varró János után)

Életművében csekély hányad a szépirodalom, de amihez nyúlt, ott szépet és hasznosat alkotott: épületei, festett és rajzolt képei mellett írott műveiben is gyönyörködhetünk. A kilencvenedik életévén is túllépett mester *Kalotaszegi krónika* címen összefoglalt hét művét tette le újra olvasói asztalára: *A Gálok* (Kisregény, 1921), *Varju nemzetség* (Krónika, 1925), *A havas* (Emlékezés, 1930), *Budai Nagy Antal históriája* (Kisregény, 1932), *Az országépítő* (Részlet, 1934), *Budai nagy Antal* (Színjáték, 1936), *Nagyurak* (Részlet, 1954). És ne feledkezzünk meg az *Attila királyról ének* (1909) című, ódon nyelvi ízekkel teljes, kitűnően verselt krónikás epikájáról sem, amelyben sajátos egyéni költői hangot ütött meg.

Trianon után erdélyi magyar nemzetiségi közösségünk igényelte a jó magyar irodalmi műveket, a magyar múltat idéző történelmi regényeket. Kós Károly már erdélyi politikai és kulturális tevékenységének kezdetén megírta a *Varju nemzetség*-et, melyet műfajként krónikának határozott meg, és mely balladai hangütésű, mozgalmas kórkép a 17. század Erdélyének nehéz sorsú kisembereiről. Krónikás hangú kisregénye a 15. század erdélyi huszita felkeléséről szóló *Budai Nagy Antal históriája* is.

Kós Károly műve eredetiben kézzel írott, most nyomtatott prózaszöveg, megszokott nyomdai formájú. Központozású szöveg, kisregény, melyet az író krónikának nevezett. A szöveg egy fejezet, epikai alapegysége a kép, a jelenet, és e képek, jelenetek között a folytonosságot az író csillaggal jelzi, ezáltal Kós epikai módszerét a filmmel rokoníthatjuk. A kisregény szépen kidolgozott képek sorozatának dinamikus lepergetése, kerete a nagyszombati és a kolozsvári csata.

A bevezetés: a nagyszombati csata után Budai Nagy Antal hazaindul.

A bonyodalom: a testvérek elhidegülése, a monostori perjel vádaskodása.

A bonyodalom kifejtése: eretnekegetés, a pápai tized új pénzen való követelése, adószedés, a parasztnak lázadása, győzelem a nemesi hadsereggel szemben, „tracta” a nemesek és a parasztnak között.

Tetőpont: a kolozsvári csata.

Megoldás: a felkelők veresége, Budai Nagy Antal eltűnése, halála.

Kós károly szövege összefüggő egész, az 1437-es parasztfelkelés olyan eseményeiről szól, amelyek Budai Nagy Antal életével fonódnak össze. Ezt a szövegkohéziót grammatikai és jelentéstani elemek biztosítják.

A szövegben a mondatok tartalmi-logikai kapcsolódása mellett a birtokos személyes/ragos szavak biztosítják a grammatikai kapcsolatokat: „dédapja, szekértáborát, gyalogláncsások rohama, lelketeken (szárad), sátán katonája, hóhérok pribékje”. Igei személyragok csatlakoznak melléjük: „megfáradtak (a királyi hadak), megindultak (a vasas szekerek), elvérzik, ha itt marad”.

A szerző szövege határozott névelős vagy névelő nélküli szavakkal indul: „**a** nagyszombati csata, **a** királyi had, hiába lőtték **az** ágyúk **a** parasztok szekértáborát, **a** nagyszombati futás **az** Úr születésének 1430-ik esztendejében, pünkösöd táján” – mintha az olvasó is ott lenne a helyszínen, a történelmi események sodrában.

A szöveg jelentéstani elemei között az ellentétes szavakat említjük először: „lassan indultak – de egyre sebesebben, nyeregbe ugorják – kivette a lábát a kengyelből, ló való neki, nem csitkó, egyik népnek szabadságot ad – másik népet kerékre küld”.

Budai Nagy Antal felsorolással mesél arról, hogy merre járt: „Ha kérték, mesélt is. Messze való idegen országokról, temérdek nagy városokról, tornyos, bástyás kővárakról. Folyóvizekről és tengerekről ... császárokról is és más királyokról, hadvezérekről és fényes, páncélos seregekről. Fegyverekről...” A felkelés kirobbanásakor az író felsorolja, milyen fegyverekkel harcoltak a parasztok: „...előhúzták a kaszát, amit már rég kiegyenesítettek, és a hosszú nyelű baltákat, meg az ólommal beöntött fejű tölgyfabotokat ... kardot kötött az oldalára, vállára kopját vetett meg íjat és nyíltartó puzdrát...” Bálint pap is írásba foglalta a pórok akaratát: „...a tizedet folyó pénzben fizeti a nép ... a kilencedet nem vállalják sehogy, a jobbágy szabadon költözködhessék, minden vagyonáról szabadon rendelkezessék”.

A szöveg címe témamegnevezős, jelzős szó szerkezet.

A *Budai Nagy Antal históriája* eredetileg a Kalotaszeg (1932) című, Kós Károly szerkesztette kötetben jelent meg, majd drámának is feldolgozta, hogy „nép a múltba nézve a jövőndő útjára pillantson” – fogalmazta meg a szerző, aki számon tartotta, hogy közeledik az időnek ama teljessége, amikor az írás szerint „a fejsze a fának a gyökereire vettetik, és minden fa, amely jó gyümölcsöt terem, kivágattatik, és a tűzre vettetik.” De folytatta: „szorongó szívvel éreztem, láttam azt is, hogy az ítéltre megérett rend erői miként oltogatják el az emberi értékek világító fáklyáit, hogy erkölcsi és szellemi sötétségbe taszítván a félrevezetett, együgyű vagy öntudatlan embereket, rájuk idézvé a történelem legvéresebb katasztrófáját. Kerestem hát az elhivatott vigyázókat, akik

idejében az emberek fülébe kiáltják, hogy merre találhatnák meg az emberséges élet útját. Én magamban is kerestem azt a »kiáltó szót«. Így írtam meg, lelkem kötelező parancsára, az egykori népforradalom fél ezer éves évfordulóját megelőző esztendőben (1936-ban) megjelent és pontosan az évforduló esztendejében, 1937-ben elő is adott színjátékomat, *Budai Nagy Antal históriájának* színpadi változatát.”

A szöveg valóságos történelmi eseményhez, személyiségekhez fűződő képzeletbeli elemekből álló világgép. Középpontjában Budai Nagy Antal áll, a cselekményből az ő életével összefonódó események bontakoznak ki. A főhős sorsútsorsai között élve látja a társadalmi igazságtalanságokat, ezzel a huszita ideológia alapján száll szembe. Királyi zsoldosból huszita forradalmárrá válik, heves természete fiatalon a világba kergeti, korán hozzászokik az önálló gondolkodáshoz, cselekvéshez, törekszik az igazság megismerésére, annak a gyakorlatban is érvényt akar szerezni. Ez a régivel szembeforduló, teremtő, munkás, harcos szellem, a középkor nyomása alól felszabadult, reneszánsz ember tulajdonsága. Reneszánsz figura Bese Anna is, lélettől duzzadó, temperamentumos lány, akit a természetesség, az őszinteség és az életszeretet hat át.

Kós Károly szövege magyar nyelvű, mai, de régies, archaikus elemeket is tartalmaz, írott, érzelmekifejező, szépirodalmi alkotás.

A szöveg stílusa is szépirodalmi. Az írásjelek stílushatásaként tárgyalhatjuk Kós Károly jellegzetes, szálkás kézírását, mert eredetileg így készült a szöveg:

De amiféppen a vára elpusztult. avagy idegen kéz
 re került. egy pusztult. el régi nagy familiát.
 is, vagy elszorodta másfelé. És elpusztult. idegen kézre ke-
 rült. so. udvarház. és birtok. a fi. itt valaha volt. Innen
 származta. Gyereffiet. Kabos. Mi fia. Dalfai. mind.
 nagy nemes családok. tanácsur. királybíró. került belőlük. nem.
 egy. De innen származna. egy. többül. a Kabos. Mi
 fia. fia.

• 12 •

A szavak között egy pont, a mondat végén pedig két pont – nem kettős-pont! – található, és az iniciálékhoz hasonló kezdőbetűk vezetik be a sorokat, mint a hajdani, kézzel írott, ma is csodálatra méltó kódexekben. A nyomtatott szöveg is stílusértékű az egyes szavak kiejtés szerinti, fonetikus írásmódja: „éccaka, ösmerem, keed veszi meg?, eccer talán, honnét jöttél?”.

A szöveg hangjainak képzésmódjában inkább a jóhangzás érvényesül: „Ha itt pusztulok...” – fogalmaz Vajdaházi Nagy Pál. Anti is szelíden inti Annát:

„Mérges boszorkány vagy te...” –, de természetesen a szöveg tematikájához illően rosszhangzású szavak, kifejezések is sűrűn szerepelnek: „hóhér pribékje, eretnek, inkvizíció, a katonák röhögtek.”

A szavak elsődleges, szótári jelentésére ráépül az értelmi-hangulati többletjelentés: „Megfáradtam egy cseppet” – vallja Antal. A Bibliából való felolvasás is érzelmi-hangulati többletjelentésű, mert kettős tiltás alatt olvassa Antal a magyar szöveget, amelyet csak a pap olvashat latinul, mert az úrvacsorát az egyház nem kenyér és bor képében szolgáltatja ki.

A szövegbe válogatott igék érzékletesen, képszerűen jelenítik meg például a csatát: „Az árvák láncinges, szekercés huszárai szinte a Dunáig vágták, csépeltek, zúzták a futókat, és nem kegyelmeztek senkinek.” A perjel cselekvéseit is képszerűen írja le a szerző: „A perjel keze ökölbe szorult, és kicsit meg is emelte, mintha le akarna ütni vele. De aztán szétnyílottak az ujjai, két kezét a mellén összekulcsolta.”

Még a természet is a paraszttal tart: „Az istállóban elbődült egy tehén, és felvihogott egy ló. Az udvaron nagy süvöltő rajokban rebbentek fel a verebek, amikor a macska közibük ugrott, és a ház fedelén nagy lármával csipogtak és csevegtek.”

A melléknévvel párosított főnevek is képszerűek, segítenek az olvasónak elképzelni a megjelenített alakokat, eseményeket: „jóvérű paripa, vasinges parasztkok, vasas szekerek, cifra zászló, láncinges, szekercés huszár, Márton jobbágy deresedő fejű, hosszú, lógó bajuszú, mogorva képű ember volt.” Anna szeme „reá bámuló tágra nyílt, kék gyermekszem.” A feszültség, a várakozás, a sietség, a harcra készülés izgalma szólal meg a szöveg olyan főnévi igeneves szerkezetekben, mint „Sietni, sietni... éjjel, nappal. A tábort keríteni kell láncos szekerekkel, és sáncot hányni körül. Lisztet fuvarozni és marhát összeterelni, páncélt és bőrgúnyát, kardot és láncsát, szekercét és nyilat szerezni a katonáknak. És láncsás századokat formálni, és megtanítani a pórokat íjjal löni, karddal vágni, láncsával szúrni, buzogánnyal ütni.”

A szöveg szóképei között hasonlatra, megszemélyesítésre, metaforára bukkanhat az olvasó. Hasonlatok: „az evezős hajók úsznak úgy, mint a libák, ütött a szó, mint bunkó, a friss kalácsot úgy falta, mint a farkas, támolygott, mint a beteg, megrezzent, mintha ütés érte volna, (a parasztkok) vinnyohtak, mint a kutyák, sírtak, mint a gyerekek.

Megszemélyesítések: „meleg szél indult, a házban megmaradt a csend...”

Metaforák: „ebek vagytok, pajtás, sátán katonája, hóhérok pribékje, mérges boszorkány vagy, te Kisó...”

Itt kell szólnunk a szöveg archaizmusairól: „a páncélos lovag, kard, csákány, láncsa, nyíl, íjász, vasingek, sisak, buzogány, paizs, alabárd, zsellér, lármatűz...”, mind olyan szavak, amelyek megteremtik a szöveg történelmi hangulatát. Mellettük ilyen szószerkezeteket fedezhet fel az olvasó: „eretnek kelyhes, Böjtmás hava, Boldogasszony hava, hosszú nyelvű balta, ólommal beöntött fejű bot”, és a régies igealakok: „kikezdték volt, ülének, emelteték, kezdenék szólani...”

A szöveg mondatai közül Antal és Anna párbeszédének stílushatását vizsgáljuk: „Anti megjárta Kolozsvárt és befordult a Bese portára. Bese Anna kidugta a fejét: – Kifoghat. Még nem alkudtak meg – kacagott a leányka. – Nem-é? – Nem is fognak. – Pedig azt hittem, János most már nem alkuszik. – Ő nem is. De apámuram felhágatta a csitkó árát. – Hallj oda, s miért? – Én akarom. Hogy a bátyja ne adhassa meg. – Te akartad? – Én. S most ezen veszekednek. De vásár ma nem lesz.”

Az olvasó könnyen maga elé képzelheti a párbeszéd szereplőit, a huncut, talpraesett leánykát, a meglepődő Antalt. Az író sokkal többet mond el ebben a rövid párbeszédben, mint bármilyen magyarázó, mesélő mondatban. S az erdő alatti kaszálón már a vonzódását is megvalló Annát látjuk. Anti kérdésére: – „Mennél-e szívesen János bátyám után, ha apád adna? Bese Anna a legény szemébe nézett, s hirtelen mondta: – Nem.”

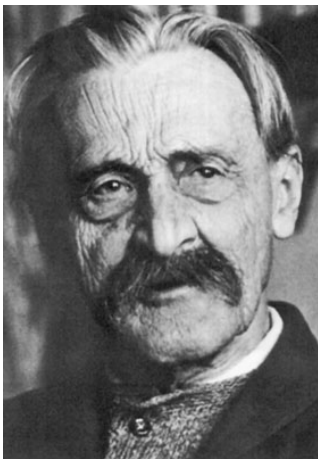
Kós Károly mesteri stílusában is sokatmondó, feszültséggel teli két mondat: „Aztán egy rettenetes sikoltás, és még egy. Beleültették őket a nyársba.” Az olvasó hátán is futkározik a hideg, belesápad a két mondat rövid, de nagyon sokatmondó közlésébe. A harc, a csata szörnyűségeit sugallják az ilyen mondatok is. „És hiába lőtték az ágyúk a parasztok szekérvárát, hiába az íjások, és hiába való volt a gyalog láncsások rohama, és a páncélos, nehéz huszárok is véresen torpantak vissza a vérrel nyitott résnél, ahol vasinges paraszttal találtak magukat szemben, akiknek a hosszú nyelvű láncos buzogánya ellen páncél és sisak nem védelmezett meg sem embert, sem lovat.”

A szöveg verbális típusú, bár sok a nominális elem is, az író függő beszédébe a szereplők egyenes beszédét szövi a szerző. Teljes vértzetben áll előttünk az író Kós Károly, akinek látásmódjában, képeiben, nyelvében, egyszerre fedezhetjük fel népballadánk, krónikáink ódonságát, az impresszionizmus fölfokozott szemléletességét (fellobbant, lángolt, lobogott veres tűz), a ritmusos próza alliterációig menő zeneiséget (szikrázva lobbant az éjszakában a szurkos

szalma, a gyalui darabontok riadozva rajzoltak). A magyar–román együttélés történelmi-népnyelvi tényanyagként sorakoznak a szöveg szövetében: „Talharu, Dealu-Kalului, hodály, isztina...” (Nagy Géza után)

„Öreg betűkkel írtam ezt az írást, mert öreg dolgokról mesélek, és avas, sárga hártýára írtam. Írói nyelvemet egyrészt a kalotaszegi népnyelv és a székely népballadák, másrészt az egykori Szenczi Molnár Albert, Heltai Gáspár, Mikes Kelemen és Arany János, illetve Ady Endre és Móricz Zsigmond formálták ki” – vallotta Kós Károly, akinek helytállása, a nép, a múlt, a szülőföld, a testvérnépek szeretetének magvetése a lelkekbe hullhatott és hullhat ma is.

Emlékezzünk Kányádi Sándor soraival a nyelvművész Kós Károlyra, akinek a varázsigéit is köszönjük.

Hajlékot Istennek,
hajlékot embernek
kőből, fából
házat,
raktál a léleknek
kőnél, cserefánál
erősebb igékből
várat.

(Kós Károly arcképe alá – részlet)